

O PŮVODU TERMÍNU *AUTEXÚSION*¹

Úvod

O původu pojmu svobodné vůle v antice toho bylo napsáno mnoho.² Je známo, že debatu o tom, zda lidé jsou, nebo nejsou ve svých volbách a svém jednání svobodní, a pakliže jsou, do jaké míry, vyostřil stoický kauzální determinismus. Platón ani Aristotelés neměli o odpovědnosti jednajících osob za jejich činy žádné pochybnosti. Platón slavnostně prohlásil lidské duše za příčinu toho, co si volí,³ a Aristotelés pečlivě vymezil okruh věcí, jejichž původcem je konkrétní lidský činitel.⁴ Zatímco Platónova i Aristotelova fyzika dovoľovala, aby člověk do světa zasahoval, pro Epikúra, který přejal atomistickou fyziku, to byl problém. Aby přetrhl řetězec fyzikální kauzality, který by lidské jednání podrobil železné nutnosti, obohatil Epikúros atomistickou fyziku o teorii

¹ Přeloženo z F. Karfik, *Where Does τὸ αὐτεξούσιον Come from?*, in: A. Fürst, *Origeniana Tertia Decima* (BETL 338), Leuven 2024, str. 291–303. Copyright © Peeters Publishings, český překlad se svolením nakladatele pořídil autor.

² Z novějších příspěvků srv. E. Eliasson, *The Notion of That Which Depends on Us in Plotinus and Its Background*, Leiden – Boston (MA) 2008; I. M. Bugár, *Where Does Free Will Come from? Some Remarks Concerning the Development of the Concept of Human Autonomy before Origen*, in: G. Heidl – R. Somos (vyd.), *Origeniana Nona: Origen and the Religious Practice of His Time*, Leuven – Paris – Walpole (MA) 2009, str. 625–635; M. Frede, *A Free Will: Origins of the Notion in Ancient Thought*, vyd. A. A. Long, Berkeley (CA) – Los Angeles (CA) – London 2011; O. Boulnois, *Généalogie de la liberté*, Paris 2021; S. Bobzien, *Determinism, Freedom, and Moral Responsibility. Essays in Ancient Philosophy*, Oxford 2021 (upravené verze článků uveřejněných v letech 1997 až 2014). Srv. též mé starší příspěvky k tomuto tématu publikované v češtině: F. Karfik, *To ef' hēmin mezi Aristotelem a stoiky*, in: *Auriga – Zprávy Jednoty klasických filologů*, 40, 1998, č. 1–2, str. 49–63, přetisk in: týž, *Duše a svět*, Praha 2007, str. 129–149; týž, *Plátónova filosofie svobody*, Praha 2002.

³ Platón, *Resp.* 617e; *Tim.* 42d–e.

⁴ Aristotelés, *Eth. Nic.* III,1–8.

nezapříčiněné odchylky v pohybu atomů. Naproti tomu stoici počínaje Chrysippem se ustálili na teorii, která nepřipouštěla žádné mezery v kauzálním řetězci příčin, jež nazývali osudem. Běh událostí ve fyzikálním světě, jehož jsou lidé integrální součástí, je předurčen. Stoická teorie, podle které celý fyzikální svět není nic jiného než procesuálně se rozvíjející božský rozum, vyžadovala, aby se lidské činy, neméně než všechny ostatní události, odvíjely bez nejmenší odchylky podle předem určeného racionálního plánu. Jenže jak a co lze potom klást lidem za vinu? Nepodkopává tato teorie sám výkon spravedlnosti? A nečiní z celé etiky jen prázdný tlach?

Protivníci stoiků si nedali ujít příležitost k těmto námitkám a stoici vůči nim nebyli slepí. Pokusili se v rámci fyzikálního determinismu zachránit jak pojem právní přičitatelnosti, tak pojem mravní odpovědnosti. Chrysippos vypracoval speciální teorii různých druhů příčin, aby vymezil tu část kauzálních vztahů, kterou lze přičíst lidskému činiteli a za niž může být konkrétní člověk volán k mravní a právní odpovědnosti.⁵ Ale ani to nás nevyvazuje z univerzálního kauzálního nexu, namítali peripatetičtí oponenti stoiků, jako byl Alexandros z Afrodisiady. Podle pozdějších stoiků však existuje něco, co je veskrze v našich rukou. Je to na našem rozumu založená schopnost uvést sám sebe do souladu se světovým rozumem. Nemůžeme změnit běh událostí ve vnějším světě, ale můžeme určit náš vnitřní postoj k tomuto běhu událostí.

Tento typ vnitřní svobody ve smyslu naší rozumové a mravní nezávislosti na fyzikální kauzalitě zdůraznil s velkou silou Epiktétos. Učinil tak pomocí Aristotelových pojmů toho, co záleží na nás (*ef' hémin*), a racionální volby (*prohairesis*). I podle Epiktéta, tak jako podle Aristotela, se naše volba týká jenom toho, co záleží na nás. Podle Aristotela však ve vnějším světě existují věci, u nichž je příčinou toho, že a jak k nim dochází nebo nedochází, konkrétní lidský činitel. Naproti tomu pro Epiktéta je jedinou věcí, která závisí na nás, způsob, jímž nakládáme s našimi vlastními představami a tužbami, když jim buď udělíme, nebo odpíráme svůj souhlas (*synkatathesis*).

Když Origenes na počátku třetí knihy svého výkladu křesťanské nauky *De principiis* pojednává o tomto tématu, inspiruje se stoickou teorií, aniž se zavazuje ke stoickému fyzikálnímu determinismu.⁶ Naopak

⁵ S. Bobzien, *Chrysippus' Theory of Causes*, in: K. Ierodiakonou (vyd.), *Topics in Stoic Philosophy*, Oxford 1998, str. 196–249; přetisk in: táž, *Determinism, Freedom, and Moral Responsibility*, str. 253–290; V. Mikeš, *Stoická teorie jednání: pojem přitakání*, in: *Reflexe*, 34, 2008, str. 3–28.

⁶ Origenes, *De princ.* III,1,2–5 (*GCS Orig.* 5, str. 196–201).

výslovně odmítá myšlenku, že naše jednání je určeno osudem.⁷ Hájí vlastně standardní aristotelský názor, podle něhož jsou lidé počátkem svých činů, za něž nesou odpovědnost. Aby to dokázal, ale také aby do sféry naší odpovědnosti zahrnul náš vnitřní život, užívá Origenes stoického pojmového aparátu. Jmenovitě stoické nauky, podle níž záleží na nás (*ef' hémin*), zda na radu rozumu (*logos*) udělíme, nebo odepřeme souhlas (*synekatathesis*) té či oné představě (*fantasia*), která v nás vzniká působením nějaké vnější příčiny a která nás ponouká k určitému jednání. Explicitním cílem Origenova výkladu přitom je odůvodnit učení církve, podle něhož se za své činy i za své myšlenky budeme zodpovídat před Božím soudem. Tato kapitola křesťanské věrouky totiž předpokládá, že naše chvályhodné i naše zavrženíhodné činy závisejí na nás.⁸

To vše jsou známé věci. Co mne v tomto příspěvku zajímá, je skutečnost, že Origenes v tomto kontextu užívá vedle aristotelského obratu *ef' hémin* (to, co je „na nás“) také výrazu *autexúision* (to, co je v naší „vlastní moci“). Nejenom, že tento výraz figuruje v názvu odpovídající kapitoly *Filokalie*, ale vyskytuje se mnohokrát v textu samotném.⁹ V úvodním odstavci první kapitoly třetí knihy *De principiis*, kde se objevuje ve své substantivizované podobě, má evidentně význam technického termínu. Moje otázka je, kde se tento termín vzal.

Hypotéza stoického původu

Znovu a znovu se objevuje názor, že tento termín pochází od stoiků, kteří ho buď vůbec vytvořili, nebo mu přinejmenším propůjčili jeho filosofický význam, a že křesťanští autoři, počínaje polovinou 2. stol. po Kr., jej od nich přejali. Myšlenka stoického původu tohoto termínu si našla cestu do Liddelova a Scottova velkého řecko-anglického slovníku, kde je první výskyt tohoto slova citován pod jménem Chrysippovým.¹⁰ Tře-

⁷ Tamt., III,1,6 (*GCS Orig.* 5, str. 201–204).

⁸ Tamt., III,1,1 (*GCS Orig.* 5, str. 195–196): ἐφ' ἡμῖν εἶναι τὰ ἐπαίνου καὶ ψόγου ἄξια.

⁹ Tamt. (*GCS Orig.* 5, str. 195,1; 195,8; 196,1); III,1,5 (*GCS Orig.* 5, str. 200,2–3); III,1,6 (*GCS Orig.* 5, str. 203,8; 204,6); III,1,7 (*GCS Orig.* 5, str. 204,12; 204,17; 205,1; 206,8); III,1,8 (*GCS Orig.* 5, str. 207,1); III,1,16 (*GCS Orig.* 5, str. 224,4); III,1,20 (*GCS Orig.* 5, str. 234,8; 234,12); III,1,21 (*GCS Orig.* 5, str. 235,9; 236,3); III,1,24 (*GCS Orig.* 5, str. 244,4).

¹⁰ H. G. Liddell – R. Scott – H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1992¹⁰, str. 279, s. v. αὐτεξούσιος.

baže hodnověrnost této atribuce byla nejednou zpochybněna¹¹ – uvedený doklad je doxografická pasáž z pseudo-Hippolyta,¹² hypotézou stoického původu termínu *autexúsiōn* to neotřásl. Jeden z předních znalců stoicismu Michael Frede ve svých přednáškách o původu pojmu svobodné vůle z let 1997–1998, které vyšly posmrtně v roce 2011, píše: „Existuje jiný termín, který se zdá být stoického původu a který označuje tuto schopnost jednat z vlastní iniciativy, totiž *to autexúsiōn*.“¹³ Frede jeho původ neodvozuje přímo od Chrysippa. Nejranějšími autory, které cituje, jsou Músónios (asi 30–100 po Kr.) a Epiktétos (asi 50–125 po Kr.). O jeho další historii píše: „Tento termín pak užívají platonici a peripatetici, ale počínaje Justinem Mučedníkem také velmi často křesťanskí autoři.“¹⁴ Podle tohoto výkladu má tedy příběh našeho termínu dvě etapy: nejprve jeho užití stoiky nejpozději v druhé polovině prvního století po Kr. a poté jeho užití platonskými, peripatetickými a posléze i křesťanskými autory.

Poněkud odlišný příběh vysvítá z disertace Erika Eliassona z r. 2008, sepsané deset let po citovaných Fredeho přednáškách a pod jeho vedením. Podle Eliassona je

„... za původ pojmu sebeurčení (τὸ αὐτεξούσιον) a jeho variant ... obvykle pokládán nefilosofický kontext, kde atribut αὐτεξούσιον označuje status propuštěných válečných zajatců nebo označuje Boží suverénní moc... Jeho etablování jako obecného filosofického termínu je zjevné z antických pramenů, kde tento pojem nacházíme v textech peripatetiků a stoiků. Nalézáme ho také u středních platoniků a ještě častěji u novoplatoniků. Nakonec ho přejímají také křesťané.“¹⁵

Podle tohoto výkladu má příběh tři etapy: nejprve poněkud nejasný původ v nefilosofických pramenech, poté jeho etablování jako filosofického termínu a nakonec jeho osvojení křesťany.

Historikové antické filosofie tak předpokládají, že užití termínu *autexúsiōn* křesťanskými autory je závislé na jeho užití řeckými filosofy. Odvolávají přitom na Músónia a Epiktéta. Třebaže není

¹¹ O. Rieth, *Grundbegriffe der stoischen Ethik: Eine traditions-geschichtliche Untersuchung*, Berlin 1933, str. 133; S. Bobzien, *Determinism, Freedom, and Moral Responsibility*, str. 351–357.

¹² Ps.-Hippolytos, *Ref.* I,21,2 (str. 73,7–8 Marcovich).

¹³ M. Frede, *A Free Will*, str. 74.

¹⁴ Tamt., str. 74 n.

¹⁵ E. Eliasson, *The Notion of That Which Depends on Us*, str. 7–9.

nepravděpodobné, že tito dva stoíctí filosofové skutečně tohoto slova užívali, neměli bychom zapomínat, že podobně jako Sókratés ani jeden z nich nic nenapsal. Jejich rozpravy, jak je známe, jsou dílem jejich žáků, kteří je sepsali ve druhém století po Kr.: jistého jinak neznámého Lucia v případě Músóniově¹⁶ a dobře známého Arriana z Nikomédie v případě Epiktéta. Nemůžeme si přitom být jisti, jak doslovně reprodukuje nepsané výklady svých učitelů.¹⁷

Hypotéza křesťanského, gnostického či judaistického původu

Buď jak buď, výskyty slova *autexúsios* v řečtině filosofických autorů jsou po celé druhé století vzácné ve srovnání s jeho nápadným vstupem do slovníku křesťanských autorů od poloviny století výše. Naším nejstarším dokladem je Justin Mučedník (zemřel r. 165),¹⁸ po němž následují Tatian,¹⁹ Irenej,²⁰ Klement²¹ a Tertullian.²² Neudivuje proto, že Origenes jej již užívá jako běžné součásti křesťanského slovníku.

Specialisté na raně křesťanskou literaturu proto celkem pochopitelně hledali motivaci této módní vlny někde blíže křesťanským autorům. Tak William Telfer v roce 1957 napsal:

¹⁶ Stobaios, *Anth.* II,15,46 (II, str. 193,3 Wachsmuth).

¹⁷ T. Wirth, *Arrians Erinnerungen an Epiktet*, in: *Museum Helveticum*, 24, 1967, str. 149–189 a 197–216; P. A. Stadter, *Arrian of Nicomedia*, Chapel Hill (NC) 1980, str. 26–28.

¹⁸ Justin, *Apol.* II,6(7),5 (SC 507, str. 336–338); *Dial.* 88,5 (str. 223 Marcovich); 102,4 (str. 245 Marcovich); 141,1 (str. 312 Marcovich).

¹⁹ Tatian, *Orat.* 1,5 (str. 86 Trelenberg); 7,2 (str. 100 Trelenberg); 7,3 (str. 102 Trelenberg); 7,5 (str. 102 Trelenberg); 11,4 (str. 114 Trelenberg); 15,9 (str. 126 Trelenberg).

²⁰ Irenej z Lyonu, *Adv. haer.* I,6,1, *frg. graec.* 1,598 (SC 264, str. 91); IV,37,3, *frg. graec.* 21,17 (SC 100, str. 928); IV,39,3, *frg. graec.* 26,8 (SC 100, str. 970); V,4,2, *pap.* Jena 4,39 (SC 153, str. 60); V,28,2, *frg. graec.* 22,6 (SC 153, str. 350); V,29,1, *frg. graec.* 22,52 (SC 153, str. 362); *frg. dep. op.* 5,4 (Harvey). K valentinovské antropologii, proti níž Irenej polemizuje, viz M. Havrda, *Grace in Valentinian Soteriology*, Claremont (CA) 2006, str. 16 n.

²¹ Klement Alexandrijský, *Paed.* I,33,3 (SC 70, str. 170,9); I,76,3 (SC 70, str. 246,4); III,31,2 (SC 158, str. 71,5); *Strom.* I,83,2 (GCS Clem. Al. 2, str. 54); II,99,3 (GCS Clem. Al. 2, str. 167); V,3,2 (GCS Clem. Al. 2, str. 327); V,83,1 (GCS Clem. Al. 2, str. 381); V,83,5 (GCS Clem. Al. 2, str. 381); V,133,8 (GCS Clem. Al. 2, str. 417); V,136,4 (GCS Clem. Al. 2, str. 418).

²² Tertullian, *De an.* 21,6 (str. 30,21–26 Waszink).

„Justin Mučedník nás přivádí k pojmu *autexúsia* jako univerzální lidské výsady. Užívá v tomto kontextu adjektiva αὐτεξούσιος... Ale i Justinovo užití slova αὐτεξούσιος v této spojitosti sotva může být originální. Muselo mu být známo celé pole apologetické literatury, dnes pro nás ztracené, která náležela k helenizovanému judaismu a z níž mohl odvodit jak svůj slovník, tak své myšlenky.“²³

Telfer se domníval, že původním kontextem specificky křesťanského užití slova *autexúsios* byla židovská angelologie se svým pojetím rovnosti mezi lidmi a anděly, pokud jde o jejich schopnost činit morální rozhodnutí, neboť Justin, Tatian i Klement hovoří o této schopnosti jako o něčem, co je andělům a lidem společné. „Tatian...“, píše Telfer, „říká, že andělé byli první, kdo zvolil zlo, a že se jakožto démoni snaží využít lidské *autexúsia*, aby lidi také zapletli do osidel zla.“²⁴ Otázka lidské schopnosti činit morální rozhodnutí, upozorňuje Telfer, byla rovněž předmětem sporu mezi Basileidem a Valentinem na jedné straně a Klementem na straně druhé. Origenes pak tuto problematiku zdědil.²⁵

Marguerite Harl napsala v roce 1960 v podobném duchu:

„Existence téhož termínu αὐτεξούσιον v gnostických a křesťanských textech dokazuje, že toto slovo náleželo pravděpodobně již od let 120–130 ke slovníku křesťanské katechetiky, konkrétně do oddílu pojednávajícím o soudu.“²⁶

Harl měla za to, že se ho užívalo jako technického termínu, který měl označovat „původní svobodu, kterou Stvořitel vybavil svá stvoření, jež byla všechna schopna buď setrvat v kontemplaci dobra a poslušnosti Bohu, anebo se naopak od něho odvrátit“.²⁷ Harl také vyvracela tvrzení, že adjektivum *autexúsios* u Músónia a Epiktéta označuje schopnost svobodné volby, a vyslovila naopak domněnku, že tento termín v tomto

²³ W. Telfer, *Autexousia*, in: *Journal of Theological Studies*, N.S. 8, 1957, str. 123–129, zde str. 124.

²⁴ Tamt., str. 124 n.

²⁵ Tamt., str. 125.

²⁶ M. Harl, *Communication*, in: *Revue des Études Grecques*, 73, 1960, str. xxvii–xxviii, zde str. xxviii (překlad FK).

²⁷ Tamt. (překlad FK).

specifickém významu nemusel být křesťanskou výpůjčkou od řeckých filosofů, nýbrž že k výpůjčce mohlo dojít v opačném směru.²⁸

István M. Bugár se ve svém příspěvku k této otázce z r. 2009 pokusil o kompromis mezi oběma hypotézami. Podle něho může pojem svobodné volby vedle svého stoického rodokmenu „nezávisle na tom pocházet také z intertestamentálního judaismu“. Svědčil by o tom podle něho Flavius Josephus, který rozeprl mezi různými frakcemi v rámci judaismu prezentuje jako spor o to, „co záleží na nás“.²⁹

Literární doklady

Zůstáváme tak bez uspokojivé odpovědi na otázku, jaký je původ slova *autexúsios* a proč začalo konkurovat aristotelskému termínu *ef' hémin* jak u některých řeckých filosofů, tak zejména v křesťanské apologetické a katechetické literatuře. Abychom tuto odpověď našli, musíme znovu prověřit nejstarší doklady o samotné existenci tohoto slova.

V celém korpusu dochované řecké literatury neexistuje žádné svědectví sahající před dobu římskou. To je samo o sobě důležitým klíčem. Nejstarší nám známí autoři, kteří slova *autexúsios* užívají, jsou pravděpodobně epikurejský filosof Filodémus z Gadary (asi 101–40 př. Kr.) a spolehlivě historik Diodóros Sicilský (aktivní v druhé polovině 1. stol. př. Kr.).

Fragmentárně – na zuhelnatělém papýru z Herculanea – dochovaný text čtvrté knihy Filodémova spisu *De musica* totiž dost možná obsahoval adjektivum *autexúsios* v kontextu diskuse o vlivu hudby na duševní rozpoložení.³⁰ Za předpokladu, že je restituce těžce poškozeného textu správná, je tento výskyt zvláště zajímavý, neboť Filodémus v této části své knihy referuje názory stoického filosofa Diogena z Babylónu (asi 240–150 př. Kr.), který byl sám žákem Chrysippa a Zénóna z Tarsu. Opět však nevíme, do jaké míry cituje Filodémus z Diogena doslovně.

²⁸ Tamt.

²⁹ I. M. Bugár, *Where Does Free Will Come from?*, str. 631.

³⁰ Philodémus, *De mus.* IV,28,41–43 (Delattre): αὐ<τε>ξοῦσιον [ποιεῖν | καὶ φυλακτικὴν δύ[ναμιν | τῆς διαθέσεως. Delattre překládá: „une volonté propre stable et [une capacité] à protéger la disposition <de l'âme>“, Philodème de Gadara, *Sur la musique. Livre IV*, Paris 2007, I, str. 42. Rekonstrukce chybějících písmen ve výrazu αὐ<τε>ξοῦσιον se opírá o G. M. Rispoliho, tamt., str. 42, pozn. 2 (s odkazem na Chrysippa; viz však výše, pozn. 10 a 11).

U Diodóra se v dochované části jeho všeobsáhlé historické fresky nachází adjektivum *autexúsios* jen jednou, a to v pasáži týkající se válečných zajatců propuštěných ze zajetí bez výkupného.³¹ Klasický obrat pro propouštění válečných zajatců bez výkupného užití tohoto slova nevyžaduje,³² Diodóros je přidává navíc.

Časově nejbližší další autoři, kteří užívají termínu *autexúsios*, a to již hojněji, jsou Filón Alexandrijský (asi 15 př. Kr. – 50 po Kr.) a Flavius Josephus (37/38 – asi 100 po Kr.). U Filóna toto slovo označuje svrchovanou moc Boha,³³ krále nebo římského císaře,³⁴ dále exekutivní pravomoc nějakého jiného druhu³⁵ anebo také moc pána nad otrokem.³⁶

Poněkud jiné je užití tohoto slova u Flavie Josepha. V jeho řečtině se vztahuje na osobu, které je dovoleno, a nikoli zakázáno, vykonat cosi z vlastní iniciativy,³⁷ dále na jednání podniknuté navzdory tomu, že je zakázané,³⁸ ale také na svobodného člověka, který není otrokem někoho jiného.³⁹

Nápadné na těchto raných výskytech je, že všechny pocházejí od řecky píšících autorů z římských provincií.

Po Filónovi a Josephovi se slovo *autexúsios* objevuje znovu v diatribách Músóniových a Epiktétových, o nichž jsme se již zmínili výše. Tito dva stoíctí filosofové anebo jejich žáci označují adjektivem *autexúsios* buď nějakou osobu, nebo její jednání, ale nikdy tohoto slova neužívají substantivně jako technického termínu pro označení schopnosti svobodné

³¹ Diodóros Sicilský, *Bibl.* XIV,105: τοὺς τε γὰρ αἰχμαλώτους ἀφῆκεν αὐτεξουσίους χωρὶς λύτρων.

³² Xenofón, *Hell.* VII,2,16: ἀφιέναι ἄνευ λύτρων.

³³ Filón Alexandrijský, *Leg. alleg.* III,73 (I, str. 128 Cohn – Wendland); *De ebr.* 43–44 (II, str. 178 Cohn – Wendland); *De plant.* 46 (II, str. 143 Cohn – Wendland); *Quaest. in Gen.* IV, frg. 51b (Petit); *De spec. leg.* I,14 (V, str. 4 Cohn – Wendland); *De cher.* 88 (I, str. 191 Cohn – Wendland).

³⁴ Filón Alexandrijský, *De Ios.* 148 (IV, str. 92 Cohn – Wendland); *Legat.* 183 (VI, str. 189 Cohn – Wendland).

³⁵ Filón Alexandrijský, *De post.* 115 (II, str. 25 Cohn – Wendland).

³⁶ Filón Alexandrijský, *De spec. leg.* II,81–82 (V, str. 106 Cohn – Wendland); *De virt.* 209 (V, str. 331 Cohn – Wendland); *Quod omnis prob.* 57 (VI, str. 16 Cohn – Wendland).

³⁷ Flavius Josephus, *De bello*, II,13; III,86; III,184; *Contra Apionem*, I,37; II,173.

³⁸ Flavius Josephus, *De bello*, II,188; V,556; *Ant.* XV,266; XVI,14.

³⁹ Flavius Josephus, *Ant.* IV,146.

volby.⁴⁰ Tak je tomu také v případě zlomků z Favorina z Arelate v jižní Galii (nar. 80–90, zemřel kol. 150).⁴¹

V terminologické funkci, jako zpodstatnělé adjektivum *to autexúsion*, se výraz objevuje teprve u křesťanských autorů druhé poloviny druhého století po Kr., nejprve u Justina Mučedníka (zemřel 165) a po něm u Tatiana (asi 120 – poslední čtvrtina 2. stol.).⁴²

Teprve o několik málo desetiletí později se s ním v této terminologické funkci setkáváme u peripatetického filosofa Alexandra z Afrodisiady v jeho spise *De fato*, sepsaném mezi roky 198 a 209. Tím se zároveň již očitáme v době blízké redakci Origenova pojednání *De principiis*. Alexandros v *De fato* říká, že zatímco *to ef' hémin* je pouhé jméno, *to autexúsion* je to, co je tímto jménem označováno (*sémainomenon*).⁴³ Tento význam definuje jako moc něco vykonat nebo nevykonat⁴⁴ a jako svobodu volit mezi protiklady a podle toho jednat.⁴⁵

Pravděpodobně rovněž ve druhém století po Kr. používá adjektiva *autexúsios* epikurejský filosof Diogenianos v polemice s Chrysippovou naukou o osudu, jak o tom svědčí excerptum citované Eusebiem.⁴⁶

Výraz *autexúsios* se několikrát objevuje také ve zlomcích z *Hermetických spisů* dochovaných u Stobaia a u Cyrila Alexandrijského. Dva výpisky citované ve Stobaiově *Antologii* uvádějí adjektivum *autexúsios* jako charakteristiku vyšších duševních schopností, které nejsou podrobeny osudu či nutnosti.⁴⁷ Podobně ve zlomku, který uvádí Cyril ve spise

⁴⁰ Músónios, *Diss.* XII,33; XVI,97. Epiktétos, *Diss.* II,2,3,1; IV,1,56,2; IV,1,62,2; IV,1,68,1; IV,1,100,3. K významu tohoto pojmu u Epiktéta viz S. Bobzien, *Determinism, Freedom, and Moral Responsibility*, str. 335 n.

⁴¹ Favorinus, *frg.* 96,6,11. 28,4 (Barigazzi).

⁴² Viz výše, pozn. 18–19.

⁴³ Alexandros z Afrodisiady, *De fato*, 182,24 (Bruns); 28,15 (Thillet).

⁴⁴ Tamt., 188,21 (Bruns); 38,9 (Thillet): ὥς τοῦ τε ποιεῖν ἢ μὴ ποιεῖν τοῦτο τὴν ἐξουσίαν ἔχοντες αὐτοί.

⁴⁵ Tamt., 189,10 (Bruns); 38,23–39,1 (Thillet): εἶναι τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐλεύθερόν τε καὶ αὐτεξούσιον καὶ κύριον τῆς τῶν ἀντικειμένων αἰρέσεως τε καὶ πράξεως.

⁴⁶ Diogenianus Epicureus, *frg.* 3,60 (Gercke); Eusebios z Kaisareie, *Praep. evan.* VI,8,36 (GCS 43/1, str. 327,20). K Diogenianovi viz T. Dorandi, *Diogénianos*, in: R. Goulet (vyd.), *Dictionnaire des philosophes antiques*, II, Paris 1994, str. 833 n.

⁴⁷ *Corp. Herm.*, *frg.* 18,4; 19,2 (III, str. 80, 82 Nock – Festugière); Stobaïos, *Anth.* II,8,31 (II, str. 161,1 Wachsmuth); I,49,6 (I, str. 324,15 Wachsmuth). Je zajímavé, že schopnost duše zvolit lo lepší (αἰρεῖσθαι τὸ κρεῖττον) je chápána jako to, co je „na nás“ (ἐφ' ἡμῖν), srv. *Corp. Herm.*, *frg.* 18,3 (III, str. 80 Nock – Festugière); Stobaïos, *Anth.* II,8,3 (II, str. 160,23 Wachsmuth).

Proti Juliánovi, se adjektivum *autexúsios* vztahuje na netělesnou a nezrozenou skutečnost, která na rozdíl od skutečnosti tělesné a zrozené není podrobena nutnosti.⁴⁸ Stářím těchto textů si nemůžeme být jisti, je však nepravděpodobné, že jsou starší než výše citovaní autoři druhého a počátku třetího století.⁴⁹

Epigrafické doklady

Literární doklady naštěstí nejsou to jediné, co se dochovalo. Existují totiž také doklady nápisné.⁵⁰ Ty jsou sice známy specialistům na epigrafiku a na dějiny řeckého a římského práva,⁵¹ ale nebyly dosud, nakolik je mi známo, vzaty v potaz badateli, kteří se zajímají o význam slova *autexúsios* v řecké filosofické a raně křesťanské literatuře. Jejich svědectví je přitom zvláště výmluvné. Toto slovo se totiž vyskytuje na řadě nápisů, jež všechny pocházejí z římských provincií, kde se nehovořilo latinsky, ale řecky, a má na nich přesný právní význam.

Nejstarší svědectví tohoto druhu, které je mi známo, pochází z ostrova Kalymnu ve Sporadech severně od Kóu a je datováno mezi lety 14 a 54 po Kr. Jde o nápis se závětí týkající se propuštěné dívky Afrodeisie, které její paní Antiochissa udílí po své smrti status *autexúsios* a zprošťuje ji postavení propuštěnce.⁵²

⁴⁸ *Corp. Herm.*, frg. 26,7–11 (IV, str. 131 Nock – Festugière); Cyril Alexandrijský, *Contra Iul.* I,44 (GCS N.F. 20, str. 74,6–10).

⁴⁹ Jako výpůjčka z řečtiny našel tento pojem cestu také do koptštiny, viz P. Cherix, *Lexique copte (dialecte sahidique)*, Genève 2005, str. 94.

⁵⁰ Za poukaz na epigrafické doklady vděčím svému kolegovi na universitě ve Fribourgu prof. Thomasi Schmidtovi, který mě na ně laskavě upozornil po mé přednášce na toto téma na podzim roku 2013.

⁵¹ H. J. Mason, *Greek Terms for Roman Institutions: A Lexicon and Analysis*, Toronto 1974, str. 28, s. v. αὐτεξούσιος; *Supplementum epigraphicum Graecum*, LXV,941 (Aphrodisias. Women and Sarcophagi); LXVI,2470 (Local Law in Asia Minor after the *Constitutio Antoniniana*).

⁵² *Inscriptiones Graecae*, XII,4: tit. Calymni 198: μετὰ δὲ τὴν μεταλλαγὴν αὐτῆς ἔσται αὐτεξούσιος, ἀνεπίλημπος πάσης ἀπελευθερωτικῆς ἀγωγῆς. Srv. A. Krahn, *Legitimation qua Adoption: Eine Inklusionsmaßnahme bei Paulus*, Weilerswist 2018, str. 123–125. Vliv římských právních institucí a politických okolností na právní instituce řeckého světa mapuje G. Kantor, *Greek Law under the Romans*, in: E. M. Harris – M. Canevaro (vyd.), *The Oxford Handbook of Ancient Greek Law* (Oxford Handbooks Online), Oxford 2015: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199599257.001.0001> (navštíveno 5. 12. 2023).

Jiný testamentární nápis, tentokrát z Mantineje na Peloponnésu, datovaný do doby někdy po roce 130 po Kr., říká, že Eódia osvobodila svou vlastní dceru a otrokyni Elpis a propustila ji *autexúsion*, s dodatkem, že „nepatří v ničem nikomu žádným způsobem“.⁵³

Skupina nápisů z Termessu v Pisidii⁵⁴ stejně jako jeden nápis z Afrodiseie v Kárii⁵⁵ připomínají ženy, které opatřily svým manželům, sobě a jejich dětem hrobku – *sómatothéké* nebo *héróon* –, již nesmí v budoucnu užívat nikdo jiný. Právní postavení těchto žen – jde vesměs o vdovy – je konstantně uváděno slovy *autexúsia teknón dikaión* (αὐτεξουσία τεκνῶν δικαίων).

Právě tyto posledně citované nápisy nám dovolují dešifrovat přesný právní význam termínu *autexúsios*, a odhalit tak tajemství jeho původu. Spolehlivým vodítkem jsou nám přitom studie k dějinám římského práva, pokud jde o postavení žen.

Řecký termín *teknón diakaión* je ekvivalentem latinského termínu *ius (trium) liberorum* čili „právo (tři) děti“. Augustovy zákony upravující manželství (*lex Papia Poppaea*) toto právo udělovaly římským občanům, které porodily tři děti, a propuštěnkyním, které porodily čtyři děti. To jim umožňovalo jednat ve svých právních záležitostech bez opatrovníka (*tutor mulierum*). Funkce opatrovníka byla archaická římská právní instituce, která přetrvávala do pozdních dob a podle které ženy nemohly jednat v právních záležitostech, jež se týkaly tzv. *res Mancipi* (tj. převodu vlastnického práva na osobách, zvířatech a nemovitém majetku) bez svého právního opatrovníka (*tutor legitimus*).⁵⁶

Podobně je řecký termín *autexúsios* ekvivalentem pro jiný latinský výraz užívaný římským právem, totiž *sui iuris*. Ten se vztahuje na osobu,

⁵³ *Inscriptiones Graecae*, V/2, 277: Εὐδοία Συμμάχου Μαντινικῆ Ἑλπίδα τὴν ἰδίαν θυγατέρα καὶ δοῦλῃν ἡλευθέρωσεν, ἔλευθέραν τε εἶναι αὐτεξοῦσιον ἐπέτρεψεν, μηδενὶ μηδὲν προσήκουσαν κατὰ μηδένα τρόπον.

⁵⁴ *Tituli Asiae Minoris*, III/1, 482–483. 669. 705. 714; *Supplementum epigraphicum Graecum*, XLI, 1270. Srv. tamt., LXV, 941.

⁵⁵ *Monumenta Asiae Minoris Antiquae*, VIII, 542.

⁵⁶ J. E. Grubbs, *Women and the Law in the Roman Empire. A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*, London – New York 2002, str. 23–30. Viz také M. Szabo, *Tutella Mulierum: The Institution of Guardianship over Full Aged Women in the Late Roman Republic and Early Principate*, in: *Acta Classica (Debrecen)*, 44, 2009, str. 57–78; V. Halbwachs, *Women as Legal Actors*, in: P. J. du Plessis – C. Ando – K. Tuori (vyd.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford 2016, str. 443–456, zde str. 448 n.; k pojmu *res Mancipi* viz L. Capogrossi Colognesi, *Ownership and Power in Roman Law*, tamt., str. 524–536, zde str. 524 n.

kteřá je právně nezávislá, tj. není poddána právu (*ius*) jiné osoby.⁵⁷ Žena nabývala tohoto postavení smrtí hlavy rodiny (*paterfamilias*), což byl její otec nebo její manžel, který nad ní vykonával právní moc (*patria potestas* či *manus*). Proto kvalifikuje-li řecký nápis nějakou ženu jako *autexúsia teknón dikaíon*, znamená to, že jde o římskou občanku, která je právně nezávislá (*sui iuris*) a zproštěná opatrovnictví (na základě *ius liberorum*), tj. o osobu, které je dovoleno jednat ve všech občanskoprávních záležitostech v každém ohledu sama za sebe. Jestliže nějaký nápis stanoví, že dotyčná otrokyně má být z vůle své paní po její smrti učiněna *eleuthera* a *autexúsia*, pak to znamená, že má být z otroctví propuštěna a stát se osobou *sui iuris*, tj. právně nezávislou, byť nikoli v každém ohledu, pokud se na ni nevztahuje *ius liberorum*.⁵⁸

Tyto nápisy ukazují, že v římských provinciích, kde se mluvilo řecky, bylo zapotřebí řecké terminologie, která by zachycovala specifické pojmy římského práva. Vycházejí tak vstříc našemu podezření, že nejstarší literární doklady existence slova *autexúsios* nalézáme u autorů pocházejících z římských provincií nikoli náhodou. Naznačují zároveň, že se toto slovo šířilo spolu s pronikáním římského práva do řeckojazyčných oblastí.

Filónovo užití slova *autexúsios* v politickém spíše než v občansko-právním smyslu⁵⁹ nemusí tomuto konstatování protirečít. Potřeba překladu latinského názvosloví do řečtiny neexistovala jenom u římského občanského práva, ale také u římských politických institucí. Vezmeme-li do ruky slovník řeckých termínů pro římské instituce od Hugh J. Masona, najdeme v něm mnoho takových případů. Jedním z nich je typický římský politický státoprávní pojem *imperium*, pro nějž se užívalo řeckého ekvivalentu *exúsia*, a to *hypatiké* v případě konzula a *anthypatiké* v případě prokonzula.⁶⁰ Filóna mohla jeho záliba ve stylistických zvlášť-

⁵⁷ Gaius, *Inst.* I,48.

⁵⁸ V této souvislosti se výraz αὐτεξούσιον pravděpodobně vyskytoval také v závěti Aurelie Eustorgis z Hermúpole, datované do r. 295 po Kr. (L. Mitteis – U. Wilcken, *Griechische Urkunden der Papyrussammlung zu Leipzig*, Leipzig 1906, I, č. 29, str. 74–78). Text je poškozený [ὥστε αὐτεξούσι]όν σε εἶναι ὅπου δ᾿αὖ βουληθῇς (tamt. č. 29,6), editoři ho doplňují a překládají: „sodass du Macht hast zu gehen, wohin du willst“; srv. J. Rowlandson (vyd.), *Women and Society in Greek and Roman Egypt. A Sourcebook*, Cambridge 1998, str. 197: „so that you may be fully empowered to go wherever you wish“.

⁵⁹ Viz výše, pozn. 34–36.

⁶⁰ H. J. Mason, *Greek Terms*, str. 44, s. v. ἐξουσία.

nostech⁶¹ snadno svést k tomu, aby slovo *autexúsios* přenesl ze sféry občanskoprávní do sféry politické, kde se užívalo termínu *exúsia*, tím spíše, že pro svrchovanou moc užívá také výrazu *autokratés exúsia*.⁶² Mohl však slovo *autexúsios* v politickém kontextu již znát. Existuje totiž jeden významný epigrafický doklad takového užití. *Monumentum Ancyranum*, nápis z chrámu bohyně Romy a Augusta ve starověké Ankyře s textem latinského originálu a řeckého překladu Augustových *Res gestae*, vydaných po Augustově smrti roku 14 po Kr., obsahuje slovní spojení *autexúsios arché* na místě, kde je latinský text porušen a kde s největší pravděpodobností stál latinský termín *dictatura*.⁶³

Revize hypotézy stoického původu

Proti právnímu původu termínu *autexúsios* lze vznést námitku. Hypotéza jeho stoického původu byla obhajována s poukazem na stoickou definici svobody (*eleutheria*) jako *exúsia autopragias*.⁶⁴ Tuto definici cituje Diogenés Laertský ze spisu *O etice* Apollodóra ze Seleukie, který působil ve 2. stol. př. Kr.⁶⁵ Tutéž definici zná také Origenes.⁶⁶

⁶¹ K. Janáček, *Philon von Alexandrien und skeptische Tropen*, in: *Eirene*, 19, 1982, str. 83–97, zde 87; přetisk in: týž, *Studien zu Sextus Empiricus, Diogenes Laertius und zur pyrrhonischen Skepsis*, Berlin – New York 2008, str. 265–282, zde str. 270.

⁶² Filón z Alexandrie, *Legat.* 26,3 (VI, str. 160 Cohn – Wendland); 54,4 (VI, str. 166 Cohn – Wendland); 190,9 (VI, str. 191 Cohn – Wendland). Srv. G. Kittel (vyd.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, II, Stuttgart 1935, str. 561,10–14; H. J. Mason, *Greek Terms*, str. 28, s. v. αὐτοκρατής.

⁶³ *Res gest. div. Aug.* V,2 Volkmann. Srv. Th. Mommsen, *Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyranis et Apolloniensis*, Berlin 1865, str. 12. Jak Mommsen poznamenává, tento překlad je pozoruhodný (*notabile*). Polybios (*Hist.* III,86,7; 87,8; 103,4) tlumočí termín *dictator* jako αὐτοκράτωρ (στρατηγός); stejně i Dionysios z Halikarnassu (*Ant. Rom.* V,7,1). Appian (*Bell. civ.* II,3,23 a jinde) užívá i v řečtině latinský pojem *dictator* (δικτάτωρ).

⁶⁴ M. Frede, *A Free Will*, str. 66–75.

⁶⁵ Diogenés Laertský, *Vitae*, VII,21: Εἶναι γὰρ τὴν ἐλευθερίαν ἐξουσίαν αὐτοπραγίας, τὴν δὲ δουλείαν στέρησιν αὐτοπραγίας.

⁶⁶ Origenes, *Comm. Ioan.* II,16,112 (GCS Orig. 4, str. 72,33–73,1): Μόνον καὶ πάντα τὸν σοφὸν εἶναι ἐλεύθερον, ἐξουσίαν αὐτοπραγίας ἀπὸ τοῦ θεοῦ νόμου εἰληφότα· καὶ τὴν ἐξουσίαν δὲ ὀρίζονται νόμιμον ἐπιτροπήν.

Plútarchos navíc dokládá, že termínu *autopragia* užíval již Chrysippos.⁶⁷ Avšak u Chrysippa se tento termín objevuje spolu s obratem *ta hautí prattein*, který je dobře znám z Platónova *Charmida* jako pokus o definici ctnosti uměřenosti (*sófrasyné*)⁶⁸ a z Platónovy *Ústavy* jako definice ctnosti spravedlnosti (*dikaíosyné*).⁶⁹ To je důvod, proč se substantivum *autopragia* poprvé objevuje v seznamu platónských definic.⁷⁰ Pochází tedy ze Staré Akademie, nikoli ze Sloupořadí. Stoikové jej nicméně nejpozději počínaje Chrysippem uváděli jako charakteristiku svobody (*eleutheria*) mudrce v protikladu k otroctví (*dúleia*) pošetilce.⁷¹ Nemohlo tedy být slovo *autexúsios* přece jen vytvořeno některým ze starších stoiků na základě definice svobody jako *exúsia autopragias*? V takovém případě by si tento termín nebyli vypůjčili filosofové od právníků, ale právníci od filosofů. Možné to je, ale opatrnosti nikdy nezbyvá. Jediným dokladem pro užití slova *autexúsios* ve filosofickém kontextu, který je starší než jeho doklady z právní a politické oblasti, je totiž konjektura ve Filodémově referátu o teoriích Diogéna z Babylónu, o které jsme se zmínili výše.⁷²

⁶⁷ Plútarchos, *Stoic. rep.* 1043 a–b: "Ἐστι δ' ἡ λέξις αὕτη· „οἶμαι γὰρ ἔγωγε τὸν φρόνιμον καὶ ἀπράγμονα εἶναι καὶ ἰδιοπράγμονα καὶ τὰ αὐτοῦ πράττειν ὁμοίως τῆς τ' αὐτοπραγίας καὶ τῆς ὀλιγοπραγμοσύνης ἀστειῶν ὄντων".

⁶⁸ Platón, *Charm.* 161b6; 162d5–6; 163a7.

⁶⁹ Platón, *Resp.* 432b2–434c10; 586e5–6.

⁷⁰ *Def.* 411e6–10: Σωφροσύνη ... αὐτοπραγία κατὰ φύσιν. E. Benati, [*Platone*], *Horoi. Saggio introduttivo, edizione critica, traduzione e commento*, Baden-Baden 2023, str. 221, s odvoláním na *Charm.* 161b6. Není bez zajímavosti, že Platónova *Ústava* (*Resp.* 434c8) uvádí termín οἰκαιοπραγία jako nominální formu obratu τὰ αὐτοῦ πράττειν.

⁷¹ Srv. S. Bobzien, *Determinism, Freedom, and Moral Responsibility*, str. 339–341; 353.

⁷² Viz výše, pozn. 30. Poseidónios, *frg.* 309b (str. 229) Theiler z Nemésia, *De nat. hom.* 2,121–122 (str. 36,16–37,4 Morani), kde se obrat ἐλεύθερον γάρ τι καὶ αὐτεξούσιον τὸ λογικόν objevuje ve zřetelně filosofickém kontextu, není Poseidóniovi připisován ve sbírce L. Edelstein – I. G. Kidd, *Posidonius*, I–III, Cambridge 1989–1999. K otázce Nemésiových zdrojů v této pasáži viz R. W. Sharples – P. van der Eijk, *Nemesius of Emesa: On the Nature of Man*, Liverpool 2008, str. 20–23; 76, pozn. 367.

Závěr

Jaký je tedy náš závěr? Slovo *autexúsios* nemusí být stoického ani judaistického či gnostického původu. Mohlo být vytvořeno jako řecký ekvivalent latinského termínu *sui iuris*. Ve spojení *eleutheros kai autexúsios* označovalo svobodnou a právně nezávislou osobu, která jedná sama za sebe a jejíž postavení se tím liší od osoby, která takto jednat oprávněna není. Pravděpodobně v tomto významu se rozšířilo všude tam, kde do řeckojazyčného světa vstupovalo římské právo. Tak proniklo do slovníku řecky píšících autorů z římských provincií, jakými byli Filodémios, Diodóros Sicilský, Filón Alexandrijský a Flavius Josephus. Užívalo se ho také k označení různých typů autority. Nejpozději u Músónia a Epiktéta anebo jejich žáků – nebylo-li známo již Diogenovi z Babylónu – si našlo cestu do jazyka řeckých filosofů, v němž nicméně nikdy skutečně nezdomácnělo.⁷³ Mnohem větší význam mělo, že od poloviny 2. stol. začali tohoto slova užívat křesťanští autoři jako Justin a Tatian, aby jím zvýraznili důležitý prvek v křesťanském pojetí člověka, a že se napříště stalo výrazem typickým pro křesťanský slovník.⁷⁴ Ať už k tomu došlo pod vlivem stoicismu, nebo ne – Justin tento termín obrací proti stoické nauce o osudu⁷⁵ –, právní význam slova *autexúsios* označující osobu oprávněnou jednat na vlastní odpovědnost mohl být dostatečným důvodem, proč si je křesťanští autoři řeckého jazyka k tomuto účelu vybrali.

Filip Karfík

⁷³ K Músóniovi a Epiktétovi viz výše, pozn. 40. Stejně jako Origenes, užívají Alexandr z Afrodisiady (viz výše, pozn. 42–44) a Plótínos (srv. J. H. Sleeman – G. Pollet, *Lexicon Plotinianum*, Leiden – Leuven 1980, sl. 170) tento termín záměnně s aristotelským pojmem ἐφ' ἑμῖν. U Marka Aurelia není doložen. U Porfýria, císaře Juliána a Prokla se vyskytuje příležitostně, u Simplicia pouze v jeho komentáři k Epiktétově *Rukověti*.

⁷⁴ W. Telfer, *Autexousia*.

⁷⁵ Justin, *Apol. II.*, (6)7,5,1 (SC 507, str. 336).